

گذری بر تاریخ پوستره‌های تصویری زیارت با تأکید بر حرم امام‌رضا(ع)

سند مشهدی شدن

ملیحه کرویخی

چه سوغاتی برای زائران مشهد، بهتر از طوماری رنگین‌شده از جزئیات سفرشان به آستان ملائک‌پاسبان امام‌رضا^(ع)! طومارهایی که در گذشته معمول بوده و تصویر جامعی از تجارب زیارت فرد روی آن‌ها به نمایش درمی‌آمده است. طولانی‌بودن زیارت، به‌خاطر سپردن جزئیات را برای مسافران دشوار می‌ساخته و این کاغذها به فرد کمک می‌کرده است که هنگام بازگشت بتواند همه جنبه‌های جذاب سفرش را برای عاشقانی که ممکن بود به‌راحتی موفق به دیدن و زیارت این مکان‌ها نشوند، تعریف کند؛ به‌نوعی گردش زیارتی مجازی برای آن‌ها رقم می‌زده است.

ما در بخش اول این مقاله که در تاریخ ۲۴ شهریور منتشر شد، به بررسی طومارهای زیارتی با تأکید بر مسیر کربلا به مشهد پرداختیم؛ طومارهایی که پس از اختراع صنعت چاپ رواج یافته بود. حال به این سؤال پاسخ می‌دهیم که قبل از این دوره، تولید و کیفیت طومارها چگونه بوده است؛ همچنین به بررسی دو نمونه مدرن از پوستره‌های زیارتی تک‌صفحه‌ای با تأکید بر حرم امام‌رضا^(ع) می‌پردازیم که جایگزین طومارهای زیارتی بوده اند.

- طومارهای دستی قبل از چاپ سنگی

گواهی‌های زیارت مربوط به قبل از اختراع چاپ ازطریق تکنیک‌های ابتدایی چاپ یعنی گراورهای چوبی (مُهرهای چاپی)، به‌صورت انبوه، در دوره سلجوقی تولید می‌شده است. تعداد زیادی از آن‌ها امروز در موزه هنرهای ترکی و اسلامی استانبول نگهداری می‌شود که به‌دلیل برخورداری از این تکنیک، در بررسی تاریخ هنر اسلامی اهمیت بسیار دارد. اما گواهی‌های زیارت در دوره‌های میانی اسلام به‌صورت سفارشی برای افراد خاص و به‌صورت طومارهای عمودی نقاشی می‌شده است؛مانند طومار مربوط به عصر تیموری که در موزه هنرهای اسلامی دوحه قطر نگهداری می‌شود. این طومار سفارشی که می‌تواند اولین نمونه یافت‌شده با گرایش‌های شیعی باشد، کمیاب و گران‌بهاست و روی کاغذهای چرمی تهیه‌شده است و جزئیات وز‌بیبایی‌های منحصر‌به‌فردی دارد. ابعاد این طومارها، از اندازه‌های کوچک به‌صورت لوله‌شده در ظرف‌های باریک به صورت آویز (به اعتقادی بعضی‌با کاربرد طلسم) برای آویختن بر گردن تاسایزهای چندمتری که در مکان‌های خاص مانند مساجد آویزان می‌شد، تفاوت داشته است. استفاده از این طومارها در مساجد احتمالاً باعث ورود تصاویر مکان‌های مقدس در کاشی کاری اسلامی در عصر عثمانی شده است.

پوستر زیارتی ایرانی

در قرن بیستم، پوستره‌های زیارتی تک برگ‌ی به مرور جانشین طومارهای زیارتی چند متری می‌شوند. خانم الیزابت پوین در کتاب مطالعات پوستره‌های اسلامی به پوستر زیارتی‌ای اشاره کرده است که با ابعاد ۳۶×۴۵ سانتی متر، تحولی جدید در برابر صفحه‌آرایی‌های مرسوم طومارها تا زمان خودش ایجاد کرده است. این پوستر با اینکه یک برگه زیارتی حج محسوب می‌شود، تأکید اساسی آن بر امام‌رضا^(ع) است. در میانه پوستر در سمت راست و چپ به ترتیب دو مجلس یکی در ارتباط با زندگی و دیگری شهادت امام‌رضا^(ع) ترسیم شده است. در سمت راست، مأمون را می‌بینیم که به امام‌رضا^(ع) انگور زهرآگین تعارف می‌کند و در سمت چپ، امام‌رئوف در حال ضامن‌شدن برای نجات جان آهویی از دست صیاد

به سوی نوشیدن آب از این سقاخانه‌ها می‌رود. تصویر مسجد گوهرشاد، روایت مسموم‌شدن حضرت و داستان ضامن آهو تکرار شده است. در ادامه، صلابت آن حضرت با روایت حمله‌شیران به‌دستور امام‌رضا^(ع) به حمیدبن مهران با حضور مأمون نمایش داده می‌شود. (این داستان بر کاشی کاری‌های ایوان نقاره‌خانه حرم نیز امروزه دیده می‌شود.) جزئیات دیگری مانند

قدمگاه وسینی طلا(سینی زهر) نیز در این برگه دیده می‌شود. نمایش برخی نکات مانند نقش دو کفش کن (کفشدار) صحن کهنه و مسجد گوهرشاد و تفاوت در پوشش آن‌ها که یکی پوشش سنتی و دیگری کت و شلوار و حتی کراوات دارد، عجیب به نظر می‌رسد. این می‌تواند صرفاً بیان بخش‌های متجدد و توضیح تحولات مدرن در حرم باشد.

- تفاوت کیفیت طومارهای چاپ سنگی
- طومارهای افقی عصر چاپ سنگی با توجه به طراحی کلیشه‌ای، معمولی و تاحدی بی‌دقت طراحی شده‌اند که این موضوع به‌وضوح نشان می‌دهد در تعداد زیاد تولید شده‌اند.
- ظاهرا عمده تولیدکنندگان این طومارها، نقاشان هندی بودند که از این راه امرار معاش می‌کرده‌اند. همچنین وجوداسامی عربی همراه بارسم الخط لاتین در بعضی طومارهای چاپی ثابت می‌کند که برای مخاطب هندی تهیه شده اند.
- پوسترهایی با تمرکز کامل بر حضرت‌رضا^(ع)

پوستر زیارتی مشهد از مجموعه شخصی اولریش مارزولف راهنمای تک‌برگه‌ای سفر است که انحصاراً به حرم حضرت‌رضا^(ع) پرداخته است. ابعاد این پوستر، ۳۹×۳۰ سانتی متر است و تنها دو قسمت بالای آن به تصویر مقبره امام‌حسین^(ع) و حضرت ابوالفضل^(ع) اختصاص دارد و با این شعر «ما سلام از روضه شیر خدا آورده‌ایم/ روی پر گردوغبار از کربلا آورده‌ایم» نشان از مبدأ سفر دارد. بقیه تصاویر اما کاملاً به حرم و جزئیات آن می‌پردازد. در مرکز تصویر، گنبد و ضریح حضرت دیده می‌شود، همراه با خورشیدی طلایی که بالای گنبد نصب شده است و تصویرسازی فرشتگانی که به دور این مکان مقدس در گردش هستند، مانند نمونه قبلی اینجا نیز پرچم ایران بر فراز گنبد افراشته است.

سقاخانه صحن نو در سمت چپ همراه با برج ساعت هر صحن تصویر شده است، جایی که زائر به امید شفا ی درد هایش

درنگ

درنگی درباره مصلا ی تاریخی سبزوار

خانه معماری

شهرستان سبزوار به لحاظ آب‌وهوای مساعد و موقعیت آن در مسیر «شاهراه بزرگ شرق» یا «راه ابریشم» همواره از جهت اقامت موردتوجه بوده است؛ به‌گونه‌ای که در سراسر شهرستان سبزوار تاکنون بیش از ۹۰۰ محوطه، تپه و بنای تاریخی شناسایی شده و ۱۶۲ مورد از آن‌ها در فهرست آثار ملی ایران به ثبت رسیده است.

ازجمله این آثار تاریخی به‌ثبت‌رسیده، تپه دامغانی، زیستگاهی واقع در حاشیه شرقی شهر سبزوار و متعلق به دوران برنز (هزاره چهارم و سوم پیش از میلاد) است.

شهر کنونی سبزوار ازجمله شهرهای معدودی است که روی خرابه‌های شهر کهن سبزوار بنیان گرفته است و گاه‌وبیگاه در بافت سنتی سبزوار، بقایای معماری و آثاری درپی کندو کاو یا خاک‌برداری ظاهر می‌شود. گذشته از آن در سبزوار بناهایی از گذشته بر جای مانده که «مصلا ی سبزوار» یکی از آن‌هاست. مصلا ی سبزوار مجموعه معماری آجری با زیربنای ۲۴۲متر مشتمل بر یک ایوان، برج‌هایی بر دو طرف ایوان و گنبدخانه‌ای در انتهای ایوان است که با کاربری عبادی در شرق سبزوار و خارج از شهر ساخته‌شده و در مجاورت آن، نماز جمعه و اعیاد را برگزار می‌کردند. هرمصلا به‌منزله یک محراب یا مکتبی از محراب در مقیاس بسیار بزرگ و در سمت قبله بود که در یک قطعه از زمین‌های اطراف شهر ساخته می‌شد تا از دور دست دیده شود و اهالی به‌سمت آن، که در امتداد قبله بود، به نماز می‌ایستادند.

بر دوسوی ایوان دو ستون نیم‌استوانه استقرار یافته که علاوه‌بر زیبایی و شکوهی که به بنا می‌داده است، از رانش ایوان نیز پیشگیری می‌کند؛ زیرا برای دیوارهای جانبی ایوان نقش‌پشتیبان ایفا می‌کرده‌اند.

گنبدخانه دارای پلان مربع و مانند دیگر چهارطاقی‌های ایران درگاهی‌هایی در چهار جهت دارد. قاعده مربع‌شکل فوقانی آن بنا را چهار فیلگوش با چهار طاق نما از چهار ضلعی به هشت ضلعی تبدیل کرده است و ساقه‌ای هشت‌ضلعی برای استقرار قاعده دایره‌ای شکل گنبد تدارک دیده‌اند. گنبد که از آجر به شیوه «خفته راسته» چیده شده، از نوع عرقچین بر فراز ساقه نشست و تنها تریینات داخلی بنا رسمی‌بندی‌های لچکی‌های دو طرف فیلگوش‌ها و طاق نماهاست.

ارتفاع تیزه گنبد تا کف، ۱۱ متر است. در ضلع شمال غرب بنا پلکانی به بام منتهی می‌شود.

اکنون مصلا در میانه زمینی هموار به وسعت یک‌هکتار در خیابان خواجه‌نظام‌الملک (شهید) قرار گرفته و حصار ی بر گرد آن کشیده شده است.

اگرچه برخی احداث این بنا را به دوران صفوی نسبت داده و حتی معمار آن را حاجی شجاع معمار اصفهانی ذکر کرده‌اند، با توجه‌به شیوه ساخت و مشابهت آن با ایوان مسجد جامع ورامین و مسجد آق قلعه، می‌توان آن را ازجمله بناهای قرن هشتم هجری قمری فرض کرد.

مصلا ی سبزوار در سال‌های اخیر به‌همت اداره کل میراث فرهنگی، مرمت شده و اخیرا در اجرای توافق اداره کل میراث فرهنگی، گردشگری و صنایع دستی خراسان رضوی و شهرداری سبزوار، شهرداری سامان‌دهی محوطه جلو مصلا را به عهده گرفته است. مصلا ی سبزوار در تاریخ ۲۷دی ۱۳۵۵ به شماره ۱۳۱۷ در فهرست آثار ملی ایران ثبت شده است.

شهر سبزوار

۲شنبه
۲ مهر ۱۳۹۱
۲۳ مهر ۱۳۹۱
شماره ۲۷۶۹

۱۵

تاریخ و هویت

لیلا کوچ‌زاده

گزارش

بانگاه به‌کتاب «زائران پیاده حرم مطهر امام‌رضا^(ع)» به روایت مطبوعات» پرداختیم و اشاره کردیم که سنت سفر کاروان‌های پیاده به مشهد پس‌از حادثه بمب‌گذاری حرم مطهر در عاشورای سال ۱۳۷۳ قوت می‌گیرد. در مطلب پیش رو اما اخبار ورود زائران پیاده به مشهد را در دهه ۸۰ بررسی کرده‌ایم؛ زائرانی که تعداد آن‌ها از ۱۲۰هزار زائر در اوایل دهه‌ها ۸۰ به ۶۰۰هزار تن در صفر سال ۱۴۰۱ رسیده است. دهه‌۸۰ را می‌توان دوره‌ای مهم برای ارائه آمار دقیق‌تر حضور زائران پیاده به مشهد در مطبوعات دانست؛ به‌طوری‌که اطلاعات بیشتری و مفصل‌تری درباره کاروان‌ها، تاریخچه تشکیل آن‌ها، تعداد سفرهایشان به مشهد و حتی هدف راه‌اندازی و محل

فعالیت آن‌ها و ایستگاه‌های

خمدت، ر سان در مطبوعات دیده

می‌شود.

در ابتدای دهه ۸۰، همچنان مطبوعات به‌صورت خلاصه و موردی از حضور زائران خبر می‌دهند، مثلاً روزنامه کیهان، ۲۸ خرداد سال ۱۳۸۰، خبر شانزدهمین سفر یک بسیجی اهل کرمان با پای پیاده به مشهد و نیز حضور زائر زاهدانی که فاصله هزار کیلومتری به مشهد را در کمتر از هشت روز با دوچرخه رکاب زده، درج کرده است. بین زائران پیاده، بسیجیان، زوج‌های هنرمند، کشاورزان، کاروان راهیان نور، جانبازان و آزادگان دیده می‌شوند که از شهرهای بافق یزد، شلمچه، آستارا، کرمان و... راهی مشهد شده‌اند. در میان این اخبار، خبر دومین سفر پیرمردی هشتادساله به نام صادق طالب‌اف، از روستای قره‌باغ نخجوان از جمهوری آذربایجان و نیز دوازدهمین سفر پیاده نماینده استان گلستان در مجلس خبرگان رهبری در سن هفتادودوسالگی درخور توجه است.

حضور زائران پیاده در مشهد فقط مختص

شهادت امام‌رضا^(ع) در روزهای پایانی ماه صفر نیست و در اعیاد دیگر مناسبت‌های مذهبی هم این حضور دیده می‌شود.

بین کاروان‌ها اما کاروان ویژه زنان هم دیده می‌شود. کاروان محب‌الرضای فاروج متشکل از ۵۰۰ بانوی این شهر، در سالروز رحلت پیامبر اکرم^(ص) در اردیبهشت سال ۱۳۸۲ خود را به مشهد رسانده‌اند. در خبرها همچنین گفت‌وگوهای کوتاهی با زائران درباره دلایل سفرشان با پای پیاده انجام شده است که اغلب، شفا ی بیماران، تہذیب‌نفس‌یادای نذر دلیل این حرکت نمادین دانسته‌اند.

- اخبار دقیق‌تر از حضور زائران پیاده

از ماه صفر سال ۱۳۸۲ به همان نسبت که بر تعداد زائران کاروان‌های پیاده افزوده شده، روزنامه‌ها به‌ویژه «خراسان» با گزارش‌های مفصل‌تری، حضور زائران به مشهد را بازتاب داده‌اند. نمونه آن‌ها، اخبار کاروان‌های ۲۵۰۰نفره از تربت جام با پیاده‌روی ۸۰۰تن از جانبازان نیشابوری به سمت مشهد است. روزنامه اطلاعات در سال ۱۳۸۲ از پیاده‌روی ورزشکاران نایبنا به سمت مشهد خبر می‌دهد که

برای نخستین بار در تاریخ کشور اتفاق افتاده است.

در خبرهای سال ۸۵ اخبار حرکت پیاده مجاوران و همسایگان حرم مطهر رضوی با پای پیاده به حرم مطهر گزارش شده است. مجله حرم، دی‌ماه ۱۳۸۵ و هم‌زمان با شهادت امام‌رضا^(ع)، از حضور ۲هزار تن از مجاوران که از خیابان مطهری شمالی مشهد به سمت حرم روانه شده‌اند، خبر داده است.

در اخبار سال ۱۳۸۷ آمار تعداد زائران پیاده هم بیان‌شده است. بنابر خبر روزنامه کیهان در اسفند سال ۱۳۸۷، در پنج روز آخر ماه صفر بیش از ۸۵هزار زائر پیاده برای زیارت حرم وارد مشهد شده‌اند.

همچنین در اخبار سال ۸۸ آمار دقیق‌تری عنوان شده است، مثل اینکه در این ایام از ۴۳شهر کشور زائر پیاده به مشهد آمده‌اند که ۵۴درصد زائران، آقا و ۴۶درصد خانم بوده‌اند. بزرگ‌ترین کاروان پیاده از نیشابور با ۴هزار تن جمعیت و کوچک‌ترین کاروان از جویبار با حضور دوتن بوده است.

- گزارش‌های مفصل روزنامه شهرآرا کم‌کم در مطبوعات، اخبار از قول روابط